

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ: ФІНАНСОВО-БУХГАЛТЕРСЬКІ ТА ЮРИДИЧНІ АСПЕКТИ

INTELLECTUAL PROPERTY: FINANCIAL ACCOUNTING AND LEGAL ASPECTS

Плікус І.Й.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів і кредиту,
Сумський державний університет

У статті розглядається інтелектуальна власність як основний ресурс зростання й додаткової вартості підприємства (фінансово-обліковий аспект) та як об'єкт шахрайства (правовий аспект). Зазначається, що основними формами боротьби із шахрайством на підприємстві та одним із основних засобів доказу обставин справ щодо порушення прав інтелектуальної власності є бухгалтерські експертизи. Запропоновано тлумачення поняття «бухгалтерська експертиза». Досліджено сутність та відмінність судово-бухгалтерської експертизи.

Ключові слова: інтелектуальна власність, нематеріальні активи, судово-бухгалтерська експертиза, шахрайство, збитки, упущена вигода.

В статье интеллектуальная собственность рассматривается как основной ресурс увеличения стоимости предприятия (финансово-учетный аспект) и как объект мошенничества (правовой аспект). Обсуждается, что основными формами борьбы с мошенничеством на предприятии и одним из основных средств доказательства обстоятельств дел о нарушении прав интеллектуальной собственности являются судебные экспертизы, в том числе и бухгалтерские. Предложено определение «бухгалтерская экспертиза». Исследованы характерные черты и отличия судебно-бухгалтерской экспертизы.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, нематериальные активы, судебно-бухгалтерская экспертиза, мошенничество, ущерб, упущенная выгода.

Intellectual property is considered as the main resource of increasing enterprise value, and as the object of fraud. It is proved that the main forms of fighting fraud at the company and one of the main means of proof of the circumstances of the cases of violation of intellectual property rights is forensic accounting. The article examines the characteristics of forensic accounting.

Keywords: intellectual property, intangible assets, forensic accounting, fraud, loss, lost profit.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасних умовах розвитку економіки зростає роль інтелектуального складника (який розглядається як нематеріальний актив та включає інтелектуальну власність та інтелектуальний капітал) у структурі активів підприємств, що успішно розвиваються. Такі зміни набувають значних темпів, оскільки відбувається зменшення і дефіцит матеріальних активів і інтелектуальна власність та інтелектуальний капітал (нематеріальні активи) стають:

- **по-перше**, основним ресурсом зростання та додаткової вартості підприємства: за оцінками фахівців, на сьогодні від 10% до 15% у структурі активів підприємства займає інтелектуальна власність; підприємства, які вважають базою свого розвитку інтелектуальну власність та інтелектуальний капітал, отримують у середньому 61% можливого прибутку [1, с. 40].

У практиці більшості українських підприємств інтелектуальна власність як нематеріальний актив займає від 1% до 3% [2, с. 180], а виходячи з вимог щодо представлення фінансової звітності, наведених у НС(П)БО [3] та МСФЗ [4], користувачам під час прийняття управлінських рішень необхідна впевненість щодо реальності й об'єктивності інформації фінансової звітності підприємства. Рівень такої впевненості зростає, якщо суттєвість інформації про стан, структуру та ефективність використання інтелектуальної власності підтверджена бухгалтером-експертом або аудитором;

- **по-друге**, об'єктом шахрайства (неправомірного використання прав на об'єкти інтелектуальної власності), що призводить до майнових утрат та неотримання очікуваної економічної вигоди. За оцінками Всесвітнього економічного форуму, Україна за рівнем захисту інтелектуальної власності посідає 129-е місце серед

144 країн [5]. Основними формами боротьби з шахрайством на підприємстві¹ та одним з основних засобів доказу обставин справ щодо порушення прав інтелектуальної власності, що перебувають у провадженні суду чи органів досудового розслідування, є судова експертиза й аудит, які призначаються майже в усіх справах (98%), пов'язаних із порушенням прав інтелектуальної власності, або у справах щодо визнання недійсними охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності [6, с. 80]. Також важливою складовою частиною захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності є здійснення об'єктивної оцінки завданих збитків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Науковий доробок із проблем відшкодування економічних збитків від порушення прав інтелектуальної власності, бухгалтерської експертизи, аудиту, обліку, ідентифікації, оцінки нематеріальних активів, у тому числі інтелектуальної власності, значний і містить наукові праці Дмитріва К.І., який розглядає принципи та методи управління об'єктами інтелектуальної власності [7]; Гусаковської Т.О., яка визначила недоліки, особливості, переваги методів й підходів до оцінки збитків від порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності та розглянула впливу різних факторів на ефективність комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності під час використання методів дохідного підходу [8]; Кузьміна Д.Л., який розглядає обліково-правові аспекти збитків і шкоди [9]; Лавровської І.Б., яка розглядає матеріальну шкоду та упущену вигоду в судовій практиці про злочини у сфері інтелектуальної власності [10]; Литвина С.І., який наводить тлумачення законодавчих положень щодо визначення поняття шкоди та збитків та досліджує проблемні питання застосування положень цивільного законодавства України про відшкодування шкоди [11]; Петракова Я.В., Бутенко Т.А., Шелудько С.М., які проаналізували основні підходи до попередження шахрайства з боку аудиторів та їх клієнтів [12], а також Манделла Д.М. [13], Нгуена Дж.Д. та Симмонз Дж. [14], Орехової А. [15], Пашенко Т. [15], Петренко С. [2], Рейли Р. [17; 18; 22], Русма Дж.П. та Керрі Дж.Л. [18], Степанчука С. [19], Сільверстна Х. [20], Швайса Р. [21; 22; 20; 17] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Аналіз зазначених досліджень показує, що вони містять чимало дискусійних і невирішених питань: недостатньо досліджені проблеми, які мають відношення одночасно як до господарської й інтелектуальної діяльності підприємств, так і до дотримання прав

щодо інтелектуальної власності; проблеми експертно-оціночної діяльності стосовно нематеріальних активів (інтелектуальної власності); залишилися дискусійними питання, пов'язані з віднесенням певних видів інтелектуальної власності до нематеріальних активів із бухгалтерської точки зору; невирішені окремі аспекти методичного інструментарію оцінки інтелектуальної власності та відшкодування економічного збитку від порушення прав інтелектуальної власності тощо.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Мета статті полягає в дослідженні бухгалтерської експертизи як основної форми боротьби із шахрайством на підприємстві та одним з основних засобів доказу обставин справ щодо порушення прав інтелектуальної власності, що перебувають у провадженні суду чи органів досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Зазначимо, що в Україні існує тенденція до збільшення кількості спорів у сфері інтелектуальної власності (за деякими оцінками, до 15% спорів щодо порушень прав інтелектуальної власності вирішуються в судах [6, с. 80]), особливістю яких є те, що вони, як правило, не можуть бути вирішені судом без залучення фахівців-експертів, у тому числі й бухгалтерів-експертів або аудиторів.

Досліджуючи проблему шахрайства на підприємстві з об'єктами інтелектуальної власності (ОІВ) та порушенням прав на їх володіння, дійшли висновку, що основною формою боротьби із цим явищем та одним з основних засобів доказу обставин справ щодо порушення прав інтелектуальної власності є бухгалтерські експертизи.

Енциклопедичний словник Брокгауза і Ефрона трактує експертизу як «дослідження, тлумачення і встановлення таких фактів, для посвідчення яких необхідні спеціальні знання в якій-небудь науці, мистецтві, ремеслі або промислі... Предметом експертизи є питання по конкретному факту, що можуть бути вирішені за допомогою спеціальних знань і досвідченості; при цьому експертиза дає тільки вказівки, керівництво до вирішення даного питання і проект його рішення з точки зору технічної, аж ніяк не втручаючись в юридичну сторону питання» [23]. В Енциклопедичному словнику [24] вказується що, «експертиза – дослідження фахівцем (експертом) питань, вирішення яких вимагає спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва тощо». Тлумачний словник [25] розкриває це поняття як «дослідження будь-якої справи чи питання для того, щоб сформулювати правильний висновок та надати вірну оцінку досліджуваному явищу». З точки зору бухгалтера-експерта, це – «аналіз чи дослідження, що проводиться експертами та на завершальному етапі перевірки видається акт чи сертифікат якості» [26].

¹ На рівні підприємства – це бухгалтерська експертиза; внутрішній контроль (система внутрішнього контролю, внутрішній аудит); зовнішній контроль (ревізія, зовнішній аудит).

Юристи визначили, що експертиза – це «певне вивчення та оцінка висококваліфікованим фахівцем певного питання, що вимагає спеціальних знань у відповідній сфері суспільної діяльності» [27]. Законом України «Про судову експертизу» визначається поняття експертиза як «дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду» [28]. Виходячи з вищенаведеного зазначимо, що експертиза – це дослідження із застосуванням спеціальних знань, які проводяться з метою встановлення обставин, що мають певний суттєвий напрям і значення. В Інструкції про призначення та про-

ведення судових експертиз та експертних досліджень [29] наведено види судових експертиз, серед яких важливою є економічна, яка включає в себе експертизи: **бухгалтерського та податкового обліку**; фінансово-господарської діяльності; фінансово-кредитних операцій. Сутність бухгалтерської експертизи та її відмінність від інших видів контролю, а саме аудиту, розкривається через зазначення ознак, що відображають природу спеціальних пізнань експерта й які відрізняють цей вид експертизи від інших. Такими ознаками є предмет, суб'єкт, об'єкти, методика експертного дослідження (табл. 1).

Також відмітимо, що на законодавчому рівні поняття бухгалтерської експертизи не врегульоване, а більшість учених термін «бухгалтерська

Таблиця 1

Основні відмінності між судово-бухгалтерською експертизою та аудитом

Судово-бухгалтерська експертиза	Аудит
<i>Правове регулювання</i>	
Закон України «Про судову експертизу»	Закон України «Про аудиторську діяльність»
<i>Сутність</i>	
Спосіб доведення протиправних дій здійснюється шляхом застосування спеціальних знань бухгалтера-експерта	Незалежна форма фінансово-економічного контролю, здійснювана добровільно на договірній основі між аудитором і підприємством
<i>Призначається:</i>	
на вимогу правоохоронних органів на підставі постанови слідчого або рішення суду. Спілкування тільки з органами слідства	власником. Можливо пряме спілкування між керівником підприємства та аудитором
<i>Статус суб'єкта проведення</i>	
Бухгалтер-експерт – процесуальна особа на стадії кримінального процесу.	Аудитор – незалежна особа
<i>Мета проведення</i>	
Отримання доказів	Висловлювання власної думки щодо достовірності фінансової звітності та організації бухгалтерського обліку
<i>Завдання</i>	
Підтвердження (або спростування) факту вчинення економічного правопорушення за допомогою знань у бухгалтерському обліку	Підтвердження достовірності фінансової (бухгалтерської) звітності; надання рекомендацій щодо організації обліку; попередження неплатоспроможності та банкрутства тощо
<i>Предмет дослідження</i>	
Бухгалтерські операції, які відображають фінансово-господарську діяльність	Стан економічних, організаційних, інформаційних та інших характеристик у системі бухгалтерського обліку та звітності
<i>Об'єкти дослідження</i>	
Матеріали справи. Самостійно збирати матеріали не має право, а здійснює дослідження на основі наданої документації. Отримання додаткової інформації можливо тільки за звернення до слідчого або суду	Облікові документи, звітність, матеріали інвентаризації тощо. Досліджує ті питання, які поставлені перед аудитором підприємством-замовником
<i>Методи дослідження</i>	
Документальне дослідження	Документальне та фактичне дослідження
<i>Оформлення результатів, їх оцінка та призначення</i>	
Висновок експерта. Оцінка проводиться на предмет достовірності обставин, що розслідуються. Висновок експерта є самостійним доказом	Складається висновок аудитора. Оцінка проводиться керівником. Є підставою для прийняття управлінських рішень

Джерело: узагальнено на основі [30; 31, с. 70; 15, с. 380; 16, с. 84; 20, с. 170; 28; 29]

експертиза» пов'язують тільки із судово-бухгалтерською експертною діяльністю. Проте, на нашу думку, бухгалтерською експертизою є будь-яке дослідження даних бухгалтерського обліку, у тому числі ревізія, тематична перевірка, судово-бухгалтерська експертиза та аудит (у Законі України «Про аудиторську діяльність» [30] указується, що «аудитори (аудиторські фірми) можуть надавати інші аудиторські послуги, пов'язані з їх професійною діяльністю, зокрема з ведення та відновлення бухгалтерського обліку, у формі консультацій із питань бухгалтерського обліку та фінансової звітності, експертизи й оцінки стану фінансово-господарської діяльності...»). Даного висновку дійшли виходячи з:

- потреб різних суспільних інститутів (у тому числі з потреб власників) та експертної практики. Під бухгалтерською експертизою слід розуміти дослідження досвідченою особою документів, що відображають операції господарської діяльності підприємства або індивідуального підприємця, з метою встановлення фактичних обставин господарської діяльності та вирішення поставлених перед бухгалтером-експертом завдань;

- того, що судово-бухгалтерська експертиза є формою контролю, а власники підприємств також зацікавлені в залученні експертів для здійснення контролю над розвитком підприємств та прийняття управлінських рішень, що дає можливість діяльність бухгалтера-експерта² використовувати: 1) **як судового бухгалтера-експерта** в адміністративному, кримінальному, цивільному та арбітражному процесах, але не тільки для правоохоронних органів, а й для власників підприємств; 2) **як бухгалтера-експерта** у внутрішній діяльності господарюючого суб'єкта;

- того, що судово-бухгалтерська експертиза та аудит мають також спільні риси: досліджують фінансово-господарську діяльність підприємства, використовують методичні підходи до економічного контролю.

Для бухгалтера інтелектуальна власність – це нематеріальні активи підприємства³, бухгалтерський облік якої ведеться за такими групами: права на комерційні позначення; права на об'єкти промислової власності; авторське право та суміжні з ним права; незавершені капітальні інвестиції в нематеріальні активи; інші нематеріальні активи. Взяття інтелектуальної власності

на бухгалтерський облік, а для цього необхідно визначити критерії визнання їх активами (надати їм визначення, ідентифікувати та оцінити), дає можливість підприємству отримати додатковий прибуток. Однак проблеми оцінки (використовують різні підходи та методи оцінки, табл. 2) досі залишаються не вирішеними та потребують подальшого дослідження й удосконалення.

Наявність різних методів оцінки інтелектуальної власності дає змогу оцінити їх із різних позицій, тому існує необхідність проведення комплексної оцінки, яка б дала змогу оцінити всі їх складники та вплив на них чисельних факторів.

Судові експертизи – це кількісна та якісна перевірка, яка здійснюється фахівцем-бухгалтером із метою подання висновку, що стосується низки питань, які були поставлені органами дізнання [28; 29; 23; 31, с. 70]. Судові експертизи з інтелектуальної власності (ІВ) призначаються судами, як правило, у зв'язку з або порушенням прав інтелектуальної власності, або з визнанням результату інтелектуальної діяльності (РІД) об'єктом інтелектуальної власності; тоді виникає проблема оцінки реального збитку від неправомірних дій відносно інтелектуальної власності, методологія якої не має достатнього опрацювання. В американській практиці під час оцінювання збитків правовласників [33, с. 143] використовують два загальноприйнятих підходи: «упущена вигода» і «зменшення вартості бізнесу». Також у зарубіжних джерелах [13, с. 174; 14, с. 183; 18, с. 158; 21, с. 127; 20, с. 170; 22; 33, с. 143] описані три основні методи розрахунку економічного збитку та упущеної вигоди в результаті порушення прав на РІД: метод вартості «до і після» порушення; метод «якби не порушення»; метод фактичних витрат і втрачених можливостей. Аналіз та систематизація вищенаведених підходів указує та те, що під час визначення економічного збитку від незаконної діяльності потрібно розраховувати як витрати на відновлення порушених прав (досудові й судові витрати) витрати правовласника, не відшкодовані в результаті продажу продукції та економічний збиток ділової репутації особи, так і «упущену вигоду»⁴ як незаконно отриманий прибуток. Правовідносини у сфері інтелектуальної власності в Україні регулюються нормами Господарського та Цивільного кодексів, спеціальними законами і підзаконними актами, і будь-яке використання об'єктів права інтелектуальної власності без дозволу суб'єкта права вважається незаконним. Цивільний кодекс України передбачає, що особа має право на відшкодування збитків, завданих у результаті порушення її цивільного права. Збитками є: втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі... а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення

² Необхідно враховувати, якщо діяльність бухгалтера-експерта буде використана як судового бухгалтера-експерта, то судово-бухгалтерська експертиза призначається судом тільки у зв'язку із судовою справою; під час проведення застосовується тільки метод документальної перевірки; має обмеження переліку завдань, цілей і питань, а також досліджуваних матеріалів у ході бухгалтерської експертизи.

³ Більш детально це питання розглядалося у статті «Інтелектуальна власність та інтелектуальний капітал як нематеріальні активи та об'єкти бухгалтерського обліку» (І. Плікус // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – № 8. – С. 1164–1168)

⁴ Доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене [34, ст. 22].

свого порушеного права (реальні збитки) й упущена вигода (доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене) [34]. У Господарському кодексі України зазначено склад збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, а саме: вартість утраченого, пошкодженого або знищеного майна; додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо); неодержаний прибуток (упущена вигода); матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом [35]. Під час визначення збитків від неправомірного використання об'єктів права інтелектуальної власності застосовують Національний стандарт № 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності», за

яким розмір збитків визначається станом на дату оцінки та отриманого прибутку внаслідок неправомірного використання об'єкта права інтелектуальної власності виходячи з обсягів виробництва та/або реалізації контрафактної продукції [32].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Підсумовуючи, зазначимо, що:

1) юридичний напрям дослідження об'єктів інтелектуальної власності (ОІВ) є основою для здійснення всіх подальших дій із зазначеними об'єктами щодо економічного напрямку. Виділяють бухгалтерський і фінансовий: бухгалтерський облік ОІВ – вчасний облік тих об'єктів, що надійшли, їх амортизація і вивід не використовуваних об'єктів; фінансовий – має на меті передусім визначення вартості ОІВ з урахуван-

Таблиця 2

Підходи та методи оцінки вартості об'єктів інтелектуальної власності (ОІВ) підприємства

Метод	Застосування
Витратний підхід	
застосовується за: неможливості знайти аналог оцінюваного об'єкта; нестабільності прогнозованих грошових потоків тощо	
Метод історичних витрат	існує можливість чітко визначити понесені витрати; витрати, зафіксовані документально; є інформація про індекс зміни цін
Метод витрат на відтворення	якщо є інформація про поточні ціни на проведення таких же робіт, що і для створення ОІВ
Метод витрат на заміщення	є інформація про те, які витрати необхідно здійснити для створення об'єкта; на ринку є пропозиція ОІВ, що оцінюється альтернативно
Дохідний підхід	
застосовується якщо об'єкт оцінки вже використовується у виробничій діяльності підприємства; можна з достатнім ступенем точності визначити майбутні грошові потоки щодо цього ОІВ	
Метод переваги у прибутку	продукція вироблялася раніше без застосування ОІВ; можна визначити додатковий прибуток, який виробник отримує від реалізації продукції з використанням ОІВ
Метод переваги у витратах	можлива оцінка економії на витратах під час упровадження ОІВ; можна оцінити очікувану виручку від реалізації продукції з використанням ОІВ
Метод виділення частки прибутку	можна оцінити очікуваний прибуток від використання ОІВ; існує можливість оцінки частки прибутку, що припадає на оцінюваний ОІВ; потрібно оцінити вартість ОІВ, за допомогою яких випускається нова продукція
Метод опціонів	оцінюваний ОІВ є ліквідним (наявність ринку оцінюваного ОІВ); мінливість ціни ОІВ залишається однаковою; є інформація про витрати і майбутні надходження, пов'язані з оцінюваним ОІВ
Метод звільнення від роялті	є інформація про ставки роялті під час передачі аналогічних ОІВ за ліцензійними угодами; можна оцінити очікувану виручку від реалізації продукції з використанням ОІВ
Порівняльний підхід	
застосовується, якщо існує ефективно функціонуючий ринок ОІВ	
Метод порівняння продажів	є інформація про продажі порівнянних ОІВ (технічні і функціональні характеристики, обсяг переданих прав, галузі застосування); є інформація про обсяги і ціни угод на ринку аналогічних ОІВ; існує можливість визначення необхідних коригувань до вартості аналогічних ОІВ
Метод на основі галузевих стандартів	є інформація про угоди на ринку ОІВ для визначення галузевих ставок роялті; доступна інформація про справи, що розглядаються судами за аналогічними ОІВ; доступні бази даних по галузевих ставках роялті; ОІВ, що досліджуються, мають достатню кількість аналогів
«Метод бігунка»	є інформація про практику розподілу частки прибутку між продавцем і покупцем ОІВ; є інформація про витрати, понесені продавцем ОІВ і необхідні для здійснення покупцем

Джерело: узагальнено на основі [32; 7, с. 86; 8, с. 33; 10, с. 35; 11, с. 149; 12, с. 321]

ням цілей їх подальшого комерційного використання;

2) одним із важливих інструментів усунення протизаконних дій щодо інтелектуальної власності є бухгалтерська експертиза, у тому числі й судово-бухгалтерська – спеціалізований вид судово-експертної діяльності. Судово-бухгал-

терська експертиза як інструмент усунення протизаконних дій потребує чіткого визначення якісних, кількісних, вартісних характеристик об'єктів інтелектуальної власності та подальших досліджень з оцінки відшкодування збитків від порушення прав інтелектуальної власності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бриль І.В. Формування та використання нематеріальних активів підприємств для підвищення їх капіталізації : наукова доповідь / І.В. Бриль // Національна академія наук України. Інститут економіки промисловості. – К., 2015. – 71 с.
2. Ревва А.М. Роль нематеріальних активів у стратегії розвитку промислових підприємств / А.М. Ревва // Стратегія і механізми регулювання промислового розвитку. – 2012. – С. 178–194.
3. П(С)БО 8 «Нематеріальні активи» : Наказ Міністерства фінансів України від 18.10.1999 № 242 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0750-99>.
4. МСБО 38 «Нематеріальні активи» : Міжнародний документ від 01.01.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/929_050.
5. The Global Competitiveness Report 2014–2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2014-2015>.
6. Петренко С.А. Місце судової експертизи у справах із захисту прав інтелектуальної власності та удосконалення судово-експертної діяльності місце судової експертизи у справах із захисту прав інтелектуальної власності та удосконалення судово-експертної діяльності / С.А. Петренко // Інтелектуальна власність в Україні: погляд з XXI ст : збірник наукових праць за матеріалами IV Всеукраїнської науково-практичної конференції, (25–26 вересня 2014 р.) / За заг. ред. О.В. Черевка, О.П. Орлюк. – Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2014. – С. 80–85.
7. Дмитрів К.І. Методи та принципи управління об'єктами інтелектуальної власності / К.І. Дмитрів // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 10. С. 33–35.
8. Гусаковська Т.О. Підходи до визначення розміру збитків від неправомірного використання об'єктів інтелектуальної власності / Т.О. Гусаковська // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2014. – № 3(65). – С. 86–91.
9. Кузьмін Д.Л. Обліково-правові аспекти збитків і шкоди / Дм.Л. Кузьмін // Міжнародний збірник наукових праць. – 2014. – Вип. 3(9). – С. 112–127.
10. Лавровська І.Б. Матеріальна шкода та упущена вигода в судовій практиці про злочини у сфері інтелектуальної власності / І.Б. Лавровська // Вісник Верховного Суду України. – 2013. – № 7(155). – С. 35–47.
11. Литвин С.Й. Проблеми відшкодування майнової шкоди в авторському праві / С.Й. Литвин // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2015. – Вип. 35. – Ч. I. – Т. 1. – С. 149–154.
12. Петраков Я.В. Основні підходи до попередження шахрайства крізь призму девальвації етичних стандартів у бізнесі / Я.В. Петраков, Т.А. Бутенко, С.М. Шелудько // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2013. – Вип. 4(51). – С. 321–328.
13. Манделл Д.М. Правовые основы возмещения экономического ущерба от нарушения товарного знака / Д.М. Манделл // Business Valuations Guide, 2008. – С. 174–177.
14. Нгуен Дж.Д., Симмонз Дж. Возмещение ущерба от нарушения авторских прав и товарных знаков: видны ли на горизонте еще большие суммы / Дж.Д. Нгуен, Дж. Симмонз // Business Valuations Guide. – 2008. – № 2. – С. 183–188.
15. Орехова А.І. Судово-бухгалтерська експертиза нематеріальних активів: науково-практичні аспекти та особливості проведення в умовах трансформації обліку / А.І. Орехова // Актуальні питання обліку, аналізу і аудиту: теорія та практика : [колективна монографія] / За ред. П.Й. Атамаса. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, 2014 р. – С. 380–389.
16. Пащенко Т.В. Развитие теории и практики бухгалтерской экспертизы : [монография] / Т.В. Пащенко, Т.Г. Шешукова. – Пермь : Перм.гос.ун., 2010. – 179 с.
17. Рейли Р., Швайс Р. Оценка нематериальных активов / Р. Рейли, Р. Швайс ; пер. с англ. Бюро переводов «Ройд». – М. : Квинто-Консалтинг, 2005. – 792 с.
18. Анализ упущенной выгоды и экономического ущерба от нарушения прав интеллектуальной собственности / Дж.П. Русма, Дж.Л. Керр, Р.Ф. Рейли // Business Valuations Guide. – 2007. – № 1. – С. 158–173.
19. Степанчук С.О. Дослідження впливу інтелектуального капіталу на ефективність діяльності підприємств національної економіки / С.О. Степанчук // Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 130-річчю НУХТ. – 2014. – С. 150–152.
20. Silverstone H., Sheetz M. Forensic Accounting and Fraud Investigation for Non-Experts . - Second edition. - Published John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey. – 2007. – 294 p.

21. Швайс Р.П. Использование и неправильное использование показателей стоимости интеллектуальной собственности в коммерческом судебном процессе / Р.П. Швайс // *Business Valuations Guide*. – 2008. – № 2. – С. 127–130.
22. Schweih's R. P. & Reilly R. F. Forensic Analysis of Intangible Asset Damages // *Insights Autumn*. – 2012. – P. 50-68 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.willamette.com/insights_journal/12/autumn_2012_9.pdf.
23. Брокгауз Ф.А., Эфрон И.А. Энциклопедический словарь / Ф.А. Брокгауз, И.А. Эфрон [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.infoliolib.info/sprav/brokgaus/5/5244.html>.
24. Большая советская энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bse.slovaronline.com/Э/ЭК/52185-ЕКСПЕРТИЗА>.
25. Публічний електронний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrlit.org/slovyk/slovyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh/експертиза.
26. Большой бухгалтерский словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://slovo.yaхy.ru/60.html>.
27. Большой юридический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://enc-dic.com/legal/ЖЕкспертиза-21608.html>.
28. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII, ред. від 01.01.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
29. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (редакція від 31.07.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
30. Про аудиторську діяльність : Закон України від 22.04.1993 № 3125-XII, ред. від 01.05.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>.
31. Вакарчук В. Forensic accounting нематеріальних активів / В. Вакарчук, І. Плікус // Розвиток фінансово-економічного становища на різних рівнях управління: підприємство, регіон, держава : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Дніпропетровськ, 6–7 листопада 2015 р.) : у 4-х ч. – Дніпропетровськ : Перспектива, 2015. – Ч. 4. – С. 70–73.
32. Національний стандарт № 4 «Оцінка майно-вих прав інтелектуальної власності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1185-2007-п>.
33. Маллинз М. Определение предпочтительной меры ущерба ИС на основе понимания отличий между «упущенной выгодой» и «уменьшением стоимости бизнеса» / М. Маллинз // *Business Valuations Guide*. – 2008. – № 2. – С. 143–149.
34. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV, ред. від 11.06.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
35. Господарський Кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV, ред. від 25.06.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.